

מבוא

וַיִּקְשֹׁר עָלָיו פֶּקַח בֶּן רְמִלְהוּ שְׁלִישׁוֹ וַיַּכְהוּ בְּשִׁמְרוֹן בְּאַרְמוֹן בֵּית מֶלֶךְ [הַמֶּלֶךְ קְרִי] **אֵת אֲרָגָב וְאֵת הָאֲרִיָּה** וַעֲמֹו חֲמִשִּׁים אִישׁ מִבְּנֵי גִלְעָדִים וַיִּמְתְּהוּ וַיִּמְלֹךְ תַּחְתּוֹ.

פרשנות הפסוק לאורך הדורות

1 דברים ג', ד, יג-יד; מל"א ד', יג.

מגדים סד (תשפ"ה)

חמשין גברין מן בני גלעד וקטלה ואמלך בתרה". מלבד שינוי הנוסח במילה 'האריה', הפשיטתא מוסיף את הפועל 'ודבר' שמשמעו 'לקח עימו' על מנת להבהיר את תפקידם של הארגב והאריה בפסוק. תרגום השבעים (להלן: תה"ש) תרגם את המילה 'את' בתור *μετὰ τοῦ*, 'עם', וכמו כן מחק את היידוע מהמילה 'אריה'. נראה שלדעת תה"ש יש להסיק שפקח רצח שלושה אנשים: פקחיה, ארגב ואריה.

הפרשנות המסורתית התחלקה בין שני ענפי פירוש: הענף הראשון הובל על ידי רש"י, שכתב:

את ארגב ואת האריה. כל ארגוב לשון פלטין החשובין, וכל 'טרכונין' בלשון ארמי, פלטין החשובין למלכות. בארמון הגדול אשר אצל הארגוב (ד"ה 'את ארגב ואת האריה').
ואת האריה. יש לומר שהיה אריה של זהב עומד באותו ארמון (ד"ה 'ואת האריה').

רש"י ביאר את המילה 'ארגב' לפי הדרך בה הבין מילה זו בתורה, שם מדובר, כאמור, בשם חבל ארץ:

חבל ארגב. מתרגמינן בית פלך טרכונא³ וראיתי תרגום ירושלמי במגלת אסתר קורא פלטין טרכונין⁴, למדתי חבל ארגוב הפרכי – היכל מלך, כלומר שהמלכות נקראת על שמה, וכן את הארגוב דמלכים אצל היכל מלך הרגו פקח בן רמליהו לפקחיה בן מנחם, למדתי שכך נקרא שם הפרכי (דברים ג', ד, ד"ה 'חבל ארגב').

כוונת התרגומים לחבל הטרכון הרומאי, שהתפרס על פני גזרה שנכללה ככל הנראה בתוך שטח הארגוב.⁵ לדעת רש"י, שהשווה לשימוש המילה הדומה 'טרכונין' בתרגום שני לאסתר, משמעות השם 'טרכון' היא 'היכל מלך'. מכאן הסיק רש"י שמשמעות המילה 'ארגב' היא 'היכל מלך'. על כן יש להבין את הפסוק במלכים כמדייק את המקום בו נהרג פקחיה: בהיכל המלך שבתוך הארמון. באשר ל'האריה', רש"י על הפסוק במלכים מוסיף פרט המבאר מילה זו: מדובר ב'אריה של זהב', כלומר פסל של אריה עשוי זהב. מקורו של רש"י אינו ידוע, ונתייחס לנקודה זו בהמשך. בדרכו של רש"י הלך ר' יוסף קרא.

ענף הפרשנות השני, שהוא רווח יותר, התחיל כנראה עם רד"ק, שכתב (ד"ה 'את ארגב ואת האריה'): "עם ארגב ועם האריה ושני גבורים היו שמם כך ועמהם בא ועם חמשים מבני גלעדים

3 כך אונקלוס. תרגום נאופיטי תרגם: "תחום טרכונה", והתרגום המיוחס ליונתן: "פלך טרכונא".

4 למשל: תרגום שני אסתר א', ב: "ואעיל יתה בגו טרכונא בבית מלכותא"; שם י: "מותבא בגו טרכונא דמלכותא".

5 למרות הצעת הזיהוי של התרגומים, נראה שלא הייתה הקבלה מלאה בין שני חבלי – הארץ. ראו על כך J. M. H. Gaines, 'Argob of Bashan', J. D. Barry (ed.), *The Lexham Bible Dictionary*, Digital Edition 2016. קישור: https://biblia.com/books/lbd/word/Argob_of_Bashan [תאריך גישה: כ"ה בתשרי תשפ"ה].

וימיתוהו. "רד"ק ביאר את המילה 'את' בפסוק במשמעות 'עם'. על מנת לבאר את תפקידו של הצירוף בפסוק, רד"ק הציע, בכיוונו של תה"ש, שהמילים 'ארגב' ו'האריה' הן שמות של אנשים. אמנם, בניגוד לתה"ש שסבר שארגב ו(ה)אריה נהרגו על ידי פקח, לשיטת רד"ק הם היו חלק מסיעת הלוחמים של פקח והשתתפו במתקפה על הארמון. בשיטה זו הלכו רלב"ג, חומת אנך, מכלל יופי,⁶ מצודת דוד, שי"ר,⁷ הואיל משה (ר' משה אשכנזי), והרב עדין שטיינזלץ. שמואל יוסף פין אף הרחיב על דברי רד"ק:

ויכהו בשמרון בארמון בית המלך את ארגב ואת האריה ועמו חמשים איש מבני גלעדים. לדעת הרד"ק ארגב הוא שם עצם פרטי. והאריה הוא ש"ת [שם תואר, ה"ר] לאיש גבור מצוין, שכח האריה היה לו. וי"א [ויש אומרים, ה"ר] שגם שם האריה הוא שע"פ [שם עצם פרטי, ה"ר]. והנראה ששני השמות האלה הם שמות פקידות באנשי מלחמת המלך. ע"ד [על דעת] הכרתי והפלתי (עיי"ש [עייין שם, ה"ר]), שומרי ראשו ועומדים על ימינו. ויתכן שבחר לו המלך מחלקה אחת מאנשי צבאו אלה מחבל ארגב בבשן, וזכר לדבר מה שנאמר בזה ועמו חמשים איש מבני גלעדים. וארגב חבל ידוע בארץ הגלעד כנ"ל.⁸

ברוח הפרשנות המסורתית, הרב ישראל וולף סלוטקי, בתרגום שונצינו למלכים, קבע שיש לתרגם לאנגלית את הצירוף בתור "with Argob and with Arie" (עם ארגב ועם אריה).⁹ מלבי"ם ביאר בצורה מעט שונה:

את ארגב ואת האריה. [ארגב] שם גבור שעמד בארמון המלך ועמו אריה למוד לטרור. טרף כל הנכנס שלא ברשות, ועם ארגב היו חמשים מבני גלעד, וי"מ [ויש מפרשים, ה"ר] מלת ועמו על פקח שחמשים איש היו בעזרו על המרד (ד"ה 'את ארגב ואת האריה').

מלבי"ם אמנם הלך בדרכו של ענף הפרשנות השני בקשר ל'ארגב', אך בשונה מיתר הפרשנים, הציע שהמילה 'האריה' מכוונת לחיה אריה שהגנה על הארמון לצידו של הגיבור ארגב. לעומת הפרשנות המסורתית והתרגומים, נטייתם של רבים מהפרשנים הביקורתיים המודרניים היא להניח שמדובר בשיבוש:

ברנרד שטאדה טען שלא ניתן לבאר את הצירוף כמתייחס לשמותיהם של שני גיבורים של פקחיה משתי סיבות: ראשית, מילת החיבור 'ועמו' חסרה מהפסוק. שנית, בפסוק נאמר 'ויכה' בלשון יחיד, ומכאן משמע שפקח הרג רק את פקחיה. על כן הוא הציע שמדובר בשיבוש, ומקומו המקורי של הצירוף הוא ברשימת האזורים שהוגלו על ידי תגלת פלאסר בפס' כט:

6 הרב שלמה אבן מלך, **מכלל יופי**, אמסטרדם ה'ת"כ, דף פג ע"ב-פד ע"א, ד"ה 'את ארגב ואת האריה'.

7 שי"ל רפפורט, **ערך מלין**, פראג תרי"ב, עמ' 200.

8 שי"י פין, **האוצר: אוצר לשון המקרא והמשנה**, וורשה תרס"ח, עמ' 189-190.

9 I. W. Slotki, *Kings: Hebrew Text & English Translation with an Introduction and Commentary*, London 1968, p. 255.

"בִּימֵי פֶקֶח מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בָּא תִגְלַת פְּלֹאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר וַיִּקַּח אֶת עֵינֹן וְאֶת אֲבֵל בֵּית מַעֲכָה וְאֶת יִנּוֹחַ וְאֶת קֹדֶשׁ וְאֶת חֲצוֹר וְאֶת הַגְּלָעַד וְאֶת הַגְּלִילָה כָּל אֶרֶץ נַפְתָּלִי וַיְגַלֵּם אֲשׁוּרָה"¹⁰ בדרכו הלכו בין השאר תיאודור רובינסון,¹¹ ג'יימס מונטגמרי והנרי גהמן,¹² ג'ון גריי,¹³ קלייד מילר,¹⁴ ורוג'ר אומנסון וג'ון אלינגטון.¹⁵

צ'רלס ברני הוסיף שאף אם נניח ששם המקום 'ארגב' ו'השם] המוזר' 'האריה' (כלשונו) עם יידוע הינם שמות פרטיים, מן ההיגיון שהמקרא יצרף מעט מידע אודות תפקידם של שני אנשים אלה מעבר לציון שמם, וכן – בהנחה שהמילה 'את' משמעה 'עם', 'ועם' – האם הם היו מאנשיו של פקח או של פקחיה. לכן הסכים עם הצעתו של שטאדה שמדובר בשיבוש שמקורו ברשימת האזורים שהוגלו בפס' כט.¹⁶

מספר חוקרים סברו שמדובר בשיבוש פנימי בפסוק, וניתן לתקן את ניסוחו בלי להניח שמעתיק כזה או אחר בלבד בין שניים או יותר פסוקים. כך, למשל, אוגוסט קלוסטרמן סבר שהצירוף "אֶת אֲרֻגָּב וְאֶת" משובש מהמילים "אֶת אֲרֻבַּע מֵאֹת גְּבוּרִיו", וכוונת הפסוק לכוח הצבאי של פקחיה שהותקף על ידי פקח ואנשיו.¹⁷ נדב נאמן סבר שהמילה 'ארגב' משובשת מהמילה 'גְּבוּרָו' והמילה 'האריה' מהמילה 'הַפָּרִי'. לכן לדעתו יש לתקן את הפסוק כך: "וַיִּקְשֹׁר עָלָיו פֶּקֶח בֶּן רְמִלְיָהוּ שְׁלִישׁוֹ וַיַּכְהוּ בְּשִׁמְרוֹן בְּאֶרְמוֹן בֵּית הַמֶּלֶךְ, עִם גְּבוּרָיו וְעִם הַפָּרִי וַעֲמֹו חֲמִשִּׁים אִישׁ מִבְּנֵי גִלְעָדִים וַיִּמְתְּהוּ..."¹⁸ גרשון גליל הציע שיש לתקן את הפסוק כך: "וַיִּקְשֹׁר עָלָיו פֶּקֶח בֶּן רְמִלְיָהוּ, שְׁלִישׁוֹ בְּ[חֶבֶל] אֲרֻגָּב וּבְ[חֹת] יָאִיר, וַיַּכְהוּ בְּשִׁמְרוֹן בְּאֶרְמוֹן בֵּית הַמֶּלֶךְ..." – כלומר, המילה 'אריה' משובשת מ'חֹת] יאיר' שבגלעד והמילה 'ארגב' מורה על חבל הארגב בבשן. את שתיהן יש להקדים לתחילת הפסוק, והן מדייקות את תפקידו של פקח: הוא היה השליש המלכותי האחראי על המנהל בחבל הארגב ובחות יאיר.¹⁹

- 10 B. Stade, 'Miscellen', *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 6 (1886), p. 160
- 11 T. H. Robinson, *The Decline and Fall of the Hebrew Kingdoms: Israel in the Eighth and Seventh Centuries B.C.*, Oxford 1926, p. 64
- 12 J. A. Montgomery and H. S. Gehman, *A Critical and Exegetical Commentary on The Books of Kings*, ICC, Edinburgh 1960, p. 456
- 13 J. Gray, *I & II Kings: A Commentary*, OTL, London 1970 (2nd Edition), p. 625, n. a
- 14 C. M. Miller, *First and Second Kings*, LWC, Abilene, TX 1991, pp. 391–392
- 15 R. L. Omanson and J. E. Ellington, *A Handbook on 1–2 Kings*, UBS, New York 2008, p. 1079, n. y
- 16 C. F. Burney, *Notes on the Hebrew Text of the Books of Kings*, Oxford 1903, p. 323
- 17 A. Klostermann, *Die Bücher Samuelis und der Könige ausgelegt*, Nördlingen 1887, pp. 446–447
- 18 N. Na'aman, 'Rezin of Damascus and the Land of Gilead', *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 111 (1995), p. 108
- 19 G. Galil, 'The Boundaries of Aram – Damascus in the 9th–8th Centuries BCE', idem. and M. Weinfeld (eds.), *Studies in Historical Geography and Biblical Historiography presented to*

יוצאת דופן היא הצעתו של מרקהאם גלר, שהציע מקבילה אפשרית מאוגריתית למילה 'ארגב' בשמו של הַרְגָּב, אבי הנשרים ב'עלילת אקהת'.²⁰ לדעתו, יש להסיק מכך שפירוש המילה 'הרגב' באוגריתית היא 'נשר', וכוונת הפסוק במלכים לפסל של נשר שעמד מול פסל של אריה, או שמא הנשר היה משולב עם האריה ויצר פסל של ספינקס מכוּנף. כהצעתו של רש"י, הצירוף 'את ארגב ואת האריה' משמעו 'ליד הארגב וליד האריה' ונועד לדייק את מיקום רציחתו של פקחיה בתחומי הארמון. גלר אף ציין מקבילה אפשרית מסיפור רציחתו של סנחריב "בין שני הקולוסים", שני פסלים גדולים שעמדו בפתח ארמונו.²¹ בדרכו הלך גם ריצ'ארד נלסון.²² טרבור הובס ציין שהקושי בפירושו של גלר הוא שהמקבילה היחידה לשיטתו של גלר היא דוגמה רחוקה מאוגריתית והביסוס הריאלי היחיד להצעתו שמדובר בפסל של ספינקס הוא היצורים המיתולוגיים שנמצאו בשנהבי שומרון. לבסוף, לדעתו, המקבילה למקום רציחתו של סנחריב היא מקרית.²³ לכך יש להוסיף את העובדה שאף לשיטתו של גלר, יש צורך בתיקון הפסוק באמצעות הוספת יידוע בתחילת המילה 'ארגב'. כלומר, אף לשיטת גלר ישנו שיבוש – מינימלי, אמנם – בפסוק.

הצעה חדשה: ה"א בלועה

אני מבקש להציע שהפסוק אינו משובש ואין צורך לתקן את נוסחו אף לא בהוספת אות בודדה. דומה שבפסוק שלנו קיימת תופעה לשונית המוכרת ממספר מקומות אחרים במקרא: ה"א הנבלעת באות שלפניה. תופעה זו נפוצה בהגייה עממית מהירה, כאשר ה"א בעלת תנועה a בראשית או בסוף מילה עשויה להתמזג עם האות שלפניה, גם אם אות זו היא האות האחרונה במילה הקודמת. בראשית הפסוק שלנו יש דוגמה לכך: הצירוף 'בֵּית מֶלֶךְ' שהשתמר בכתב ו'בֵּית הַמֶּלֶךְ' בקרי. מסתבר שצורת הכתיב משמרת את ההגייה המהירה 'בֵּית־מֶלֶךְ' (betamelekh) ואילו מסורת הקרי הפרידה את הצורה החבורה והשלימה את ה"א שנבלעה בסופית ת"ו.²⁴ תופעה זו מוכרת בפסוקים נוספים, כגון: "וַיִּתְּנֵם בְּיַד הַגִּבְעֹנִים וַיִּקְיָם בָּהֶם לִפְנֵי ה' וַיִּפְּלוּ שבעתים [שְׁבַעֲתָם קרי] יָחַד וְהֵם [וְהֵמָּה קרי] הִמָּתּוּ בִּימֵי קִצְרֵי בְּרָאשֵׁי תַחֲלַת [בְּתַחֲלַת קרי] קִצְרֵי שָׁעָרִים" (שמ"ב כ"א, ט) – בכתב הסופית ה"א נבלעה בתוך המ"ם של המילה 'והם',

B. Oded, 'The Historical Background of the Syro – Ephraimite War Reconsidered', *Catholic Biblical Quarterly* 34 (1972), p. 162. *Zecharia Kallai*, Leiden, Boston and Köln 2000, p. 40. להצעה דומה, ראו: B. Oded, 'The Historical Background of the Syro – Ephraimite War Reconsidered', *Catholic Biblical Quarterly* 34 (1972), p. 162.

20 ש' נתן-יולזרי, **עלילת אקהת: שירת עלילה קדומה מאוגריתית**, תל אביב 2015, לוח שליש, טור ג, שורות 14–15, עמ' 98.

21 M. J. Geller, 'A New Translation for 2 Kings XV 25', *Vetus Testamentum* 26 (1976), pp. 374–377.

22 R. D. Nelson, *First and Second Kings (Interpretation)*, Louisville, KY 1987, p. 222.

23 T. R. Hobbs, *2 Kings*, WBC, Waco, TX 1985, pp. 200–201.

24 D. Vainstub, 'The Enigmatic Mmšt in the Lmlk Stamps', *Jerusalem Journal of Archaeology* 6 (2024), p. 7.

ואילו בקרי הסופית ה"א הופרדה מהמ"ם. דוגמה נוספת: "לְקוֹל תִּתֵּן הַמֶּלֶךְ מִיָּמִים בְּשָׁמַיִם וַיַּעֲלֶה נְשָׂאִים מִקְצֵה אֶרֶץ [הָאֶרֶץ קרי] בְּרָקִים לְמִטָּה עֲשֵׂה וַיּוֹצֵא רוּחַ מֵאֲרֶזְתִּי" (ירמיהו י', יג) – בכתב התחילית ה"א, המיידעת את המילה 'ארץ', נבלעה בה"א הסופית במילה 'מקצה', ואילו בקרי התחילית ה"א הופרדה מהסופית ה"א שלפניה.²⁵

ייתכן שניתן לזהות תופעה זו גם באפיגרפיה העברית מתקופת הברזל: הכתובת 'לשרער' שמופיעה על גבי מעין 'תגית' מתקופת הברזל שהתגלתה בחפירות רחבת הכותל היא כנראה קיצור של הצירוף 'לשר [ה] ער', כאשר האות ה"א נבלעה בתוך הרי"ש הסופית של המילה 'לשר'.²⁶ תופעה דומה קיימת גם בעברית היהודאית ובעברית המודרנית, כאשר נפוץ בהגייה העממית לקצר את הרצף 'אָת ה' – ל'ת'. בעברית היהודאית ניתן לציין למשל את איגרת Mur 43 של בר-כוכבא, שם נכתב "מעיד אני עלי **תשמים**" ור"ל כל אדם שאני נותן **תכבלי**", כאשר המילים 'תשמים' ו'תכבלי' הן למעשה קיצורים של הצירופים 'את השמים' ו'את הכבלי'.²⁷ בעברית מודרנית הצורה נפוצה אפילו יותר. למשל: הציווי 'תְּבִיא אֶת הַקֶּלֶסֶר' מתקצר לצורה 'תְּבִיא ת'קֶלֶסֶר'.

נראה שגם במקרה של הצירוף 'את ארגב' שבפסוק שלנו, ה"א הידיעה נבלעה בתוך הת"ו שבמילה 'את', כך שלמעשה הצירוף צריך להיות 'אָת [ה] אֲרֶגֶב', אך מתוך ההגייה העממית המהירה, נוצר הצירוף 'אָתְאֲרֶגֶב', שהופרד למילים 'את ארגב', כאשר הה"א נותרה בלועה בת"ו. באשר לה"א שהשתמרה בצירוף הבא 'את האריה', ישנם מקרים נוספים בהם באותו פסוק יש ה"א בלועה וה"א הידיעה פרודה, כגון: "וַיִּשְׁמַח כָּל עַם הָאָרֶץ וְהָעִיר שָׁקֵטָה וְאֶת עֲתָלְיָהוּ הַמִּיתוּ בְּחָרֶב בֵּית מֶלֶךְ [הַמֶּלֶךְ קרי]. " (מל"ב י"א, כ) – במקרה הזה ה"א הידיעה במילה 'הארץ' לא נבלעה בתוך המ"ם הקודמת לה, אך כמו בפסוק שלנו במל"ב ט"ו, כה, השתמר הצירוף 'בֵּית מֶלֶךְ' בכתב ו'בֵּית הַמֶּלֶךְ' בקרי מורה על ה"א הידיעה שנבלעה בת"ו שלפניה. דוגמה נוספת היא הפסוק שהובא

R. Gordis, *The Biblical Text in the Making: A Study of the Kethib - Qere*, Philadelphia 1937, p. 25 list 7, 95. וראו גם את רשימה 8 בעמ' 96. תופעה זו מוכרת גם בצורה ההפוכה, כאשר האתר גי'א [ה] מל"ח לעיתים נכתב עם יידוע (דה"א י"ח, יב; דה"ב כ"ה, יא) ולעיתים בלי (שמ"ב ח', יג; תהילים ס', ב), אולם במל"ב י"ד, ז נכתב "הוא הָפָה אֶת אֲדָוִם בְּגִי הַמֶּלֶךְ" אך בקרי הצורה היא "בְּגִי מֶלֶךְ". ייתכן שהדבר מורה על בליעת הה"א בסופית יו"ד בנוסח המסורה. על אף שבאזכורים המקראיים הצורה הבתלי – מיודעת היא הצורה שהייתה בשימוש בספרים שחוברו לפני החורבן (ושמא זה ההסבר לשינוי בקרי במקרה הזה), מעניין לציין שאסף גייער הציע לאחרונה לזהות את הצורה 'גי המלח' בכתובת עברית מהמאות השמינית-השביעית לפנה"ס שנמצאה על נטיף ב'מערות החרבות' (המכונה גם 'מערות המתבודד') בסביבת עין גדי. מאמרו המלא בנושא עתיד להתפרסם. להרצאתו על הנושא יחד עם הצעת הפיענוח, ראו: <https://www.youtube.com/watch?v=82Jy7IGrtm0> [תאריך גישה: י"ט בתשרי תשפ"ה].

26 ט' אורנן ואחרים, 'טביעת חותם של שר העיר מחפירות רחבת הכותל בירושלים', **קדמוניות** נ (תשע"ח), עמ' 101–102.

27 ראו בהרחבה על נושא זה אצל א' מור, **עברית יהודאית: לשון התעודות העבריות ממדבר יהודה בין המרד הגדול למרד בר כוכבא**, ירושלים תשע"ו, עמ' 72–75.

לעיל משמ"ב כ"א, ט, שם ה"א הידיעה השתמרה במילה 'הגבענים' ואילו הסופית ה"א במילה 'והמה' בקרי נבלעה במ"ם ונוצרה המילה 'והם' בכת"ב.

הצעה זו מאפשרת לבסס את הגישה הפרשנית שהועלתה על ידי רש"י ור' יוסף קרא (ובהמשך מרקהאם גלר), לפיה הצירוף 'את ארגב ואת האריה' נועד לדייק את מיקום רציחתו של פקחיה במתחם הארמון. דומה שהמילה 'את' המופיעה פעמיים בצירוף זה, משמשת כאן בתפקיד מילת המיקום 'עם', כלומר: 'ליד' או 'בקרבת',²⁸ שימוש המוכר במקרא.²⁹ כלומר, הפסוק בנוי בצורה ההולכת ומדייקת את מקום רציחתו של פקחיה: בשומרון < בארמון בית המלך < ליד הארגב והאריה.

מסקנה זו מובילה לשתי שאלות:

1. מה היו הארגב והאריה?
2. מדוע היה חשוב למקרא לספר לנו בצורה מדויקת את מקום הירצחו של פקחיה? האם לא היה די באמירה שזה התרחש בארמון?

הארגב והאריה

נתחיל בשאלה הראשונה: מתוך אזכורם בפסוק, דומה שהארגב והאריה היו אובייקטים מוכרים בארמון הישראלי במאה השמינית לפנה"ס.

האריה פשוט להבנה: בדומה לפירושו של רש"י כי האריה המדובר בפסוק שלנו היה פסל של אריה מזהב, נראה שהאריה אכן היה אובייקט כלשהו בדמות אריה. אך המילה 'ארגב' כאן קשה להבנה: כאמור, היא מוכרת בתור שמו של חבל ארץ בסביבת הבשן. חוקרים ובלשנים רבים הציעו שהיא מגיעה מהמילה 'רגב'. ביחס לחבל הארגב, הכוונה לאופי האדמה בסביבה זו, וכדברי שי"ר (ההדגשה במקור):

28 אפשרות נוספת הדומה מאוד, אם כי פחות מבוססת מבחינת מקבילות מקראיות, היא שהמילה 'את' כאן נרדפת למילה 'בוא' כציון מקום. הצעה דומה הועלתה על ידי R. C. Steiner, 'The Book of the Wars of the Lord (Num. 21:14–20): Philology and Hydrology, Geography and Ethnography', *Journal of the American Oriental Society* 140 (2020), pp. 568–570. ביחס למילה 'את' בפסוק "עַל כֵּן יֵאָמֵר בְּסֵפֶר מִלְחָמַת ה' אֶת נְהַב בְּסוּפָה וְאֶת הַנְּחָלִים אֶרְנוֹן" (במדבר כ"א, יד), כאשר לדבריו יש להבין את המילה 'את' במשמעות הציווי 'בוא!'. המילה 'בוא' עצמה יכולה לשמש גם כציון מקום, כדוגמת שימושה בצורה החבורה "בואָךְ" (וגם "באָכָה"), שהיא למעשה קיצור של הצירוף 'הבוא שלך', אך בפועל רואה שימוש כבר מהעת העתיקה במשמעות של 'בכיוון' או 'ליד' (למשל: "בואָךְ עֲזָה" [שופטים ו', ד]). 'בוא' כציון מקום מקבילה גם למילה 'מבוא' (כגון: "מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ" [דברים י"א, ל ובמקומות נוספים]). על כן, ניתן להבין את המילה 'את' בפסוק שלנו במלכים בתור מילה נרדפת ל'בוא' כציון מקום, אך מכיוון שלא עלה בידו למצוא לכך מקבילות מקראיות, נראה שהצעה זו פחות מסתברת.

29 למשל: שופטים א', טז; כא, ג'; יט, ד'; יא, מל"א ט', כו; ואולי גם יחזקאל מ"ג, ח.

והנה אין ספק אצלנו כי [השם ארגב] נבנה ממלת **רגב** כמו ארבה מן רבה ואשמן מן שמן... ובעברית נאמרה על תכונת ארץ בלתי ישרה וקשה. ובמלה היונית טראכאס והמלה הרומית רודיטאס, נכללו שתי הוראות האלה, היינו על האדם ועל הארץ... וכפי"ז [וכפי זה, ה"ר] קרובה הוראת **רגב** להוראת **רגם**. ולכן על חבל **ארגב** בתורה מתרגמים אונקלוס וירושלמי פלך טרכונא ר"ל מחוז טראכאניטיש הנקרא כן ליונים בעבור ההרי סלע אשר בו (אעפ"י שרש"י ז"ל במחילה מכבודו מניח כוונה אחרת בתרגום)... והנה ההרים אשר סביב מחוז טראכאניטיש מכבידים המבוא אליו ואל הרבה ערים הבצורות אשר בתוכו...³⁰

לדעת יעקב נטר, המילה 'ארגב' היא הלחם של המילים 'ארג' ו'רגב', מה שמצביע על "ככר ארץ פוריה ואדמה המלאה (שתי וערב) בזריעות שונות".³¹ אפשרות דומה הועלתה על ידי פין, שאמנם העדיף לראות את המילה כמגיעה מ'רגב', אך הציע שאולי היא הלחם של 'אָר' (חזק) ו'גב' (מלשון 'גב ההר').³² מנגד, יש אשר הציעו להבין את המילה 'ארגב' לאור משמעות שמה המתורגם 'טרכון', כנראה אדמת – לבה.³³ אפשרות מעט שונה הועלתה על ידי משה צבי סגל, בפירושו למונח 'אבן האזל' (שמ"א כ', יט):

האבן האזל... ובע' נ"ב [תה"ש, נוסח ב', ה"ר]: הארגב (*εργάβ*) הלז, וכן בפסוק 41: מאצל הארגב, וכנראה פרושו: גל של רגבי עפר או אבנים (איוב כא 33, לח 34, והשם הפרטי: "חבל ארגב", דב' ג 4, 13, 14, מל"א ד 13).³⁵

30 רפפורט (לעיל, הערה 7). לחוקרים נוספים שהלכו בגישה זו, ראו למשל: J. Fuerst, *A Hebrew & Chaldee Lexicon to the Old Testament* (trans. S. Davidson), Leipzig and London 1867, p. 144; א' ספיר, **הארץ**, יפו תרע"א, עמ' 'Beiträge zur Erklärung einiger geographischer Bibelstellen', S. Epstein and others (eds.), *Festschrift Siebsigsten Geburtstag David Hoffman's*, Berlin 1914, pp. 23–22.

31 י"מ נטר, **ארבות השמים**, פירט תרכ"ו, עמ' 49, בהערה [לא ממוספרת].

32 פין (לעיל, הערה 8), עמ' 189.

33 אמנם, גיום מצור טען שהמילה 'טרכוניטוס' מגיעה מהמילה הלטינית *Tracones* שמשמעה מעבר תת-קרקעי, משום שבאזור הטרכון יש הרבה מערות תת-קרקעיות. ראו: William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Beyond the Sea*, II, trans. E. A. Babcock and A. C. Krey, Morningside Heights, NY 1943, p. 151; V. P. McCarren and M. A. Ritter, *An Edition of the Letters S and T of the Medulla Grammaticae*, Stonyhurst MS. (A. I. 10), p. 74, no. 14935 and n. 453; קישור: https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/143140/Medulla_Grammaticae_ST.pdf?sequence=13 [תאריך גישה: כ"ה בתשרי תשפ"ה].

34 ההפניות לאיוב הינן למילים 'רִגְבִי נָחַל', 'וּרְגָבִים', בהתאמה.

35 מ"צ סגל, **ספרי שמואל – ערוכים ומבוארים עם מבוא מפורט**, ירושלים 1956, עמ' קסה, ד"ה 'אבל האזל'. וראו עוד להלן אודות נוסח תה"ש למונח 'אבן האזל'.

עם זאת, מכיוון שה'ארגב' בפסוק שלנו ככל הנראה עמד בתוך תחום הארמון, לא מסתבר שהכוונה לסוג מסוים של אדמה, שהרי אם כך הדבר, אזי כל הארמון עמד על אדמה שכזו ומה העניין לציין שפקחיה נהרג שם? אף ערמה של עפר או אבנים אינה סבירה מאותה סיבה, וכן ציין שמואל ליונשטם, בעקבות נפתלי הרץ טור-סיני (טורטשינר), שהמילה 'רגב' באיוב כנראה כוונתה לרטיבות.³⁶

ליונשטם מצידו הציע ביאור שונה למילה 'ארגב':

אבן האזל... בסורית יש מלה (א)־רְגִיבִי במובן של פֶּסֶל.³⁷ ורמז לזה אפשר למצוא גם בתרגום הלטיני הקדום³⁸ לפס' יט: *apud lapidem Argabel*,³⁹ כלומר: אצל האבן אֶרְגֶּבֶל־א. אולי ראו הסופרים במלה ארגב לשון עבודה זרה...⁴⁰

לפי ליונשטם יש להסיק מהמילה הסורית (א)־רְגִיבִי שמשמעותה 'פֶּסֶל' שפירוש המילה 'ארגבאל' היא 'פֶּסֶל־אֵל', כלומר, אבן האזל הייתה מעין צלם שראה שימוש בפולחן עבודה זרה כלשהו. על כן, ייתכן שגם המילה 'ארגב' מכוונת לצורה כלשהי של עבודה זרה. אמנם, נראה שליונשטם לא הבחין שהמילה Argabel מועתקת מהמילה הסורית 'אֶרְגֶּבֶל־א', שמשמעותה 'פֶּסֶל', וצורה דומה

- 36 ש' ליונשטם, 'אבן האזל', **אנציקלופדיה מקראית**, א, ירושלים 1950, טור 46.
- 37 הניקוד במילה 'פסל' הוא הוספה שלי, על פי ש' ליונשטם ו' בלאו (עורכים), **אוצר לשון המקרא: קונקורדנציה שלמה ומלון עברי ואנגלי ומבוא המקרא והקונקורדנציה**, א: א – אתרים, ירושלים תשט"ז, עמ' 265, ערך: II ארגב. יתר הניקוד הוא מקורי בערך. בשולי הדברים, אציין שלא עלה בידי למצוא את המילה הסורית אליה התכוון ליונשטם במילונים סוריים שונים.
- 38 הכוונה לתרגום המכונה *Vetus Latina*, למעשה אוסף של כתבי יד המשמרים תרגומים לטיניים של תה"ש הקדומים לזמן חיבור הוולגטה של הירונימוס, היא התרגום הלטיני הרשמי של הכנסייה הקתולית (הוולגטה לספרי התנ"ך היהודיים, לעומת התרגומים הלטיניים הקדומים, התבססה על הנוסח העברי שהיה לפני הירונימוס). במספר מקומות ניתן לראות שתרגומים אלו שימרו נוסחים השונים באופן מהותי מהנוסחים המוכרים במסורה, תה"ש והוולגטה.
- 39 בכת"י L91 הנוסח הוא *iuxta lapidem Argabel tu* ובכת"י L94-95 הנוסח הוא *iuxta lapidem Argabelitu* (מקום האבן ארגבאל). אינני יודע היכן מצא ליונשטם את הנוסח *apud lapidem Argabel*. J.-C. Haelewyck, 'Review of Glosas marginales de Vetus Latina en las Biblias Vulgatas españolas: *Argabelitu* 1-2 Samuel, by C. R. Rodríguez', *Le Muséon* 104 (1991), p. 206. *Argabelitu* שהצורות משובשות מ־*Argabel istum* (ועל כן יש להבין את הצירוף המלא בתור "ליד אותה האבן ארגבאל"). E. C. Ulrich, 'The Old Latin Translation of: ראו: *the LXX and the Hebrew Scrolls from Qumran*', E. Tov (ed.), *1980 Proceedings IOSCS - Vienna*: 124-126. *The Hebrew and Greek Texts of Samuel*, Jerusalem 1980: pp. 124-126. C. M. Rodríguez, *Glosas Marginales de Vetus Latina en las Biblias Vulgata Españolas: 1-2 Samuel*, Madrid 1989, p. 26.
- 40 ליונשטם (לעיל, הערה 36).

מופיעה גם בתרגום יונתן למל"א ה', לב ומל"ב י"ב, יג: אַרְגוֹבְלָא (בלשון רבים).⁴¹ כלומר, נראה ששורש המילה *Argabel* איננו שילוב של 'ארגב' ו'אל'. האטימולוגיה של המילה 'ארגובלא' אינה ברורה. יש אשר הציעו שהיא הגיעה מהמילה היוונית *εργολάβος* (ארגולבוס, מנהל עבודה) ויש אשר הציעו מהמילה השומרית *BUR.GUL*.⁴² משמעות הדבר היא שהתרגומים הלטיניים ראו באבן האזל כאבן של סתתים: או כאבן שהסתת עדיין עובד עליה, או כפסולת מעבודתו. כך או כך, נראה שצירוף האותיות א – ר – ג – ב (או א – ר – ג – ו – ב) אינו מקורי במילה, וממילא לא ניתן ללמוד מהמילה ארגובלא/ *Argabel* מה משמעות המילה המקראית 'ארגב'.

כאמור לעיל, גלר הציע שהמילה 'ארגב' מקבילה לשם 'הַרְגֵב', שמו של 'אבי הנשרים' ב'עלילת אקהת'. לדעתו ניתן להסיק מכאן ש'הרגב' זו מילה אוגריתית שמשמעותה 'נשר'. עם זאת, לא ברור מהטקסט ש'הרגב' היא אכן מילה נרדפת ל'נשר', שכן 'אם הנשרים' היא בעלת שם שונה לחלוטין – צִמְלָה.⁴³ בלשון חז"ל המילה 'צמל' משמעה 'תאנה שמנה' או 'תאנה בשלה'. יונה גרינפילד הציע שאם הנשרים נקראה כך בגלל שהמילה 'צמל' מבטאת קשיחות ובגרות.⁴⁴ ממילא, סביר שגם השם 'הרגב' אין משמעותו 'נשר' אלא מדובר במילה בעלת משמעות אחרת המבטאת כנראה תכונות שיוחסו אל אבי הנשרים. כלומר, אף אם יש זהות אטימולוגית בין שתי המילים (הרגב וארגב), דומה שמשמעותן לא פוענחה ויהיה עלינו לחפש פתרון במקום אחר. בזהירות אבקש להציע שמשמעותה העיקרית של המילה 'ארגב' הינה כמילה נרדפת לנחש או שם של יצור מיתולוגי דמוי – נחש, ולימים הושאלה כשם חבל ארץ בבשן. אין בידי הוכחה אטימולוגית מובהקת לכך, אך נראה שניתן לשער כך על בסיס הקשר של חבל הארגב אל ארץ הבשן וארץ רפאים, וקשרן של אלו אל מוטיב הנחש:

במקרא מזהה חבל הארגב עם ארץ רפאים, חבל ארץ או מחוז בתוך הבשן.⁴⁵ המילה 'בשן' מקבילה ככל הנראה למילה 'פתן' בעברית, 'בתן' בארמית,⁴⁶ 'בתן' באוגרית, ו'בִּשְׁמוּ'

41 ראו: <https://cal.huc.edu/oneentry.php?lemma=%29rgwbl+N&cits=all> [תאריך גישה: כ"ה בתשרי תשפ"ה].

42 י' אליצור, **מקום בפרשה: גיאוגרפיה ומשמעות במקרא**, תל אביב 2014, עמ' 143.

43 נתן-יולזרי (לעיל, הערה 20), לוח שלישי, טור ג, שורות 28–29, עמ' 102.

44 J. C. Greenfield, 'Ugaritic Lexicographical Notes', M. Stone and others (eds.), *'Al Kanfei Yonah: Collected Studies of Jonas C. Greenfield on Semitic Philology*, 1–2, Leiden 2001, p. 857 להשערות לסיבת השתמרות המילה במרחק של מאות שנים, ראו שם, עמ' 858; *ibid.*, 'Amurrite, Ugaritic and ;858', *Canaanite*, idem, pp. 880–882 ראו גם דיון על השתמרות מילים קדומות בלשון חז"ל אצל ר"ש שטיינר, "בולס" ו'שקמים' (עמוס ז, יד): מילים שאולות מדרום – ערבית עתיקה ועצים מיובאים מתימן, **תימא ט** (תשס"ו), 23–24.

45 דברים ג', יג.

46 ייתכן שאף המילה 'פתן' שאולה מארמית. ראו: מ"צ קדרי, **מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף עד תי"ו**, ירושלים תשס"ו, עמ' 894, ערך: 'פִּתְּן, פִּתְּן, פִּתְּן' ובהפניות שם.

(*bašmu*) באכדית, כלומר: נחש.⁴⁷ המילה 'בשן' הושאלה להורות על אדמה מישורית נוחה,⁴⁸ אולי כדרכו של הנחש, שהוא יצור בעל גוף חלק הנח על הארץ וחש (נע) עליה (נח – חש).⁴⁹ במחקר הוצע גם קשר מיתולוגי בין הנחש לארץ הבשן, על בסיס אזכורה בספרות המיתולוגיה האוגריתית. הן לפי המקרא והן לפי הספרות האוגריתית, ארץ הבשן מזוהה כמקום מושבם של הרפאים. במקרא הרפאים מתוארים כעם של ענקים שהוכו על ידי ארבעת המלכים בספר בראשית, והשורד האחרון מעם זה היה עוג מלך הבשן.⁵⁰ בספרות האוגריתית, הרפאים היו ישויות על-אנושיות שישבו בסביבת הבשן (ובפרט: עשירות ואדרי). רפאים אלה מתוארים כבעלי כוחות ריפוי וקשרים אל עולם המתים הכנעני.⁵¹ הקשר בין הנחש לרפואה מוכר מתרבויות קדומות רבות, לרבות נחש הנחושת המרפא במדבר כ"א, ח-ט, מטה הקדוקאוס המלוכף בזוג נחשים של אל הרופאים היווני הרמס, והמטה של אל הרפואה היווני אסקלפיוס, המלוכף בנחש בודד. אף המילה 'רפאים' עצמה כנראה מהווה כינוי לייצור מפלצתי דמוי – נחש, כאשר לדברי איוב **"הַרְפָּאִים יְחֻלְלוּ מִתַּחַת מַיִם וְשִׁכְנֵיהֶם"** (איוב כ"ו, ה), ובהמשך משתמש איוב בפועל מאותו שורש ביחס לנחש הבריה: **"בְּרוּחוֹ שָׁמַיִם שִׁפְרָה חֲלָה יְדוֹ נָחַשׁ בְּרִחַ"** (שם יג), ובדומה לכך, בישיעהו נ"א, ט-י נאמר על זרוע ה' **"הָלוֹא אֶתְּ הָיָה הַמְּחַצֶּבֶת רֶהֱבַ מְחֻלְלֵת תַּנִּין"**. הָלוֹא אֶתְּ הָיָה הַמְּחַרְבֵּת יָם מִי תְהוֹם רֶהֱבַ הַשָּׁמָיִם מַעֲמָקֵי יָם דֶּרֶךְ לַעֲבֹר גְּאוּלִּים".⁵²

הדים לקשרים של הרפאים המקראיים אל עולם המתים עשויים להימצא בשמות האתרים היושבים על גבול ארץ האמורי: אֶבֶת, שם המזכיר את האוב, כישוף הקשור לשיח עם המתים, ועֵי הַעֲבָרִים, שמשמעותו 'חורבות אלה [האנשים] שעברו [מן העולם]', ואולי אף הכינוי 'עיר מתם' לעירו של סיחון.⁵³

47 למשל: מ"ד קאסוטו, 'תהלים ס"ח', **תריבץ** יב (ת"ש), עמ' 18, הערה 69; W. F. Albright, 'A Catalogue of Early Hebrew Lyric Poems (Psalm LXVIII)', *Hebrew Union College Annual* 23 (1950–1951), p. 27; קדרי, שם.

48 למשל: L. Koehler and W. Baumgartner, *A Bilingual Dictionary of the Hebrew and Aramaic Old Testament: English and German*, Leiden, Boston and Köln 1998, p. 158.

49 אמנם, הרב א' מרקוס, **ברזילי: מסה בתולדות הלשון העברית**, ירושלים תשמ"ג, עמ' 65 סבר שהאות נו"ן ב'נחש' היא קידומת תצורתית.

50 בראשית י"ד, ה; דברים ג', יא, יג; יהושע י"ב, ד; י"ג, יב.

51 ראו למשל: S. Noegel, 'The Aegean Ogygos of Boetotia and the Biblical Og of Bashan: Reflections of the Same Myth', *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 110 (1998), pp. 420–422; G. del Olmo Lete, "Bashan", II, K. van der Toorn and others (eds.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Leiden, Boston and Köln, 1999 (2nd Edition), pp. 161–162.

52 בדומה לכך הציע מ"א מירקין, **בראשית רבה** ב, תל אביב תשי"ז, עמ' 24, לפרש את המילה 'רפאים' באיוב כ"ו, ה בתור "יצורים ענקיים ואיומים ביותר – monster", וכן הציע הרב בצ"ח לובצקי, **ספר כתב הנשתון על איוב**, ירושלים תשס"ד, עמ' קיח, הערה 588 שהמילה 'רפאים' באיוב משמשת ככינוי לתנינים הענקיים.

53 ניגל (לעיל, הערה 51), עמ' 416–417. אמנם, לדעת ש' טלמון, 'רפאים שבמקרא ו- ru/i(m) בספרות אוגרית', **בית מקרא** ל (תשמ"ה), עמ' 22–23 פירוש המילה 'מת' בשווא הוא 'איש', ו'עיר מתם' בשווא

במקרא ניתן לזהות רמזים נוספים לקשר בין הבשן למוטיב הנחש. למשל, נאמר שתחום מחוזו של הניצב בן גבר כולל את **"חות יאיר בן מנשה אשר בגלעד לו חבל ארגב אשר בבשן ששים ערים גדלות חומה ובריח נחשת"** (מל"א ד', יג), כאשר המילה **'חות'** מזכירה את ה'**חוי'** (נחש בארמית), והצירוף **'ובריח נחשת'** מזכיר את **נחש הבריח** (ישעיהו כ"ז, א; איוב כ"ו, יג).⁵⁴ 60 ערים אלה מוכרות כבר מסיפור מלחמת ישראל בעוג, אז נאמר: **"ונלכד את כל ערי... ששים עיר כל חבל ארגב ממלכת עוג בבשן"**. כל אלה ערים בצורות חומה גבהה דלתים ובריח לבד מערי הפריזי הרבה מאד" (דברים ג', ד-ה), ולאחר מכן נאמר: **"יאיר בן מנשה לקח את כל חבל ארגב עד גבול הגשורי והמעקתי ויקרא אתם על שמו את הבשן חות יאיר עד היום הזה"** (שם יד). וכן מוכרת ברכתו של יעקב לדן: **"יהי דן נחש עלי דרך שפיפן עלי ארץ הנשף עקבי סוס ויפל רכבו אחר" (בראשית מ"ט, יז), לעומת ברכתו של משה, המציינת "דן גור אריה יזנק מן הבשן" (דברים ל"ג, כב), ואכן, לימים דן מצא את מקומו בקצה הבשן, בעיר דן, שהחליפה את ליש (שופטים י"ח, כט).⁵⁵ אף אצל יהודה, שגם הומשל לאריה (למשל: בראשית מ"ט, ט; הושע ה', יד) מוטיב הנחש מופיע פעמים רבות, כגון בשם העיר **עיר נחש** (דה"א ד', יב) ואולי גם בבית **רפא** (שם) שבנחלת יהודה, אך בעיקר בשמות אנשים: **נחשון, עכסה** (מלשון 'עכס' שבמשל ז', כב),⁵⁶ **עכן, נחש** (שמ"ב י"ז, כה), **שרף** (דה"א ד', כב), ואולי **בריח** (שם ג', כב). וכן בישעיהו י"ד, כט בית דוד נמשל לנחש, צפע ושרף מעופף.**

מעניין כי אף לפי המדרש בבראשית רבה ישנו קשר בין הרפאים לנחשים:

הנפילים היו בארץ. שבעה שמות נקראו להם: נפילים, אימים, **רפאים**, גיבורים, זמזומים, ענקים, **עוים... עוים** – שהיצרו את העולם והוצרו מן העולם וגרמו לעולם שיצור, היך דאת אמר **'ענה ענה ענה אשימנה'** (יחזקאל כ"א, לב). **אמר ר' לעזר בר' שמעון שהיו בקיים בעפרות כנחש; בגלילה צווחין 'לחוויה' עווה'.⁵⁷**

היא 'עיר אנשים'. באשר לאוב, מעניין לציין שבמקורות מאוחרים יותר, בעל האוב מכונה 'פיתום' בלשון חז"ל (כגון: סנהדרין פ"ז מ"ז) או *פיתונית (*pythones*) בלשון נקבה בתרגומים הלטיניים למקרא. ראו למשל: A. P. Otero, 'Who Names the Namers? The Interpretation of Necromantic Terms in Jewish Translations of the Bible', idem. and P. A. Torijano Morales (eds.), *Textual Criticism and Dead Sea Scroll Studies in Honour of Julio Treballe Barrera: Florilegium Complutense*, Leiden and Boston 2012, pp. 257–258, 271–272. שני מונחים אלה נגזרים מהפתן (*python*). עוד יש לציין את הפס' בישעיהו ט', ח היוצר הקבלה בין בעלי האוב לבין 'המצפצפים' (ובין הידעוני ל'מהגים'). האם ניתן לקשר בין מצפצפים אלה לכינוי העמונים לרפאים, 'זמזמים' (דברים ב', כ)?

54 נ' לוי, 'חידתו של שמשון: מיקום, מדרש שם ומשמעות', **מגדים** מה (תשס"ז), עמ' 65, הערה 29.

55 שם, עמ' 65. להקבלות נוספות בין הבשן, דן והנחש, עיינו שם ובהערה 29.

56 על 'עכס' כמילה נרדפת לנחש, ראו להלן.

57 בראשית רבא פרשה כו ד, מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 253–254, עם פיסוק שלי. ראו גם את ביאורו של רמב"ן למדרש בפירושו לדברים ב', כג, ד"ה 'והעוים', שציין שברשימות עמי כנען, הרפאים (בראשית ט"ו, כ) מתחלפים בחוים (דברים ז', א).

הד מאוחר נוסף לקשר בין הבשן לרפאים ולמפלצות דמויות – נחש נמצא בנדה סא ע"א, שם נאמר שעוג וסיחון היו בניו של אחיה בן שמחזאי, כאשר בספרות המניכאית 'אהיה' או 'אוהיה' היה שמו של הענק שנלחם עם הליתן האגדי.⁵⁸ לאור הקשר של הבשן אל הרפאים השוכנים במצולות הים ואל הליתן, מריו קורפל ויוהאנס דה מור הציעו שארץ הבשן נקראה כך משום שהקדמונים זיהו את המסלע הוולקני בתור גופו המאובן של הליתן האגדי בעל הגוף הענק.⁵⁹ אם כן, נראה לומר שמכיוון שהן המילה 'בשן' והן המילה 'רפאים' מתקשרות אל נחשים או יצורים דמויי – נחש, כך גם המילה 'ארגב' מתייחסת אל נחש או יצור דמוי – נחש.⁶⁰ משמעות הדבר היא שה'ארגב' שעמד בארמונו של פקחיה בשומרון היה אובייקט בצורת נחש, או בצורת יצור דמוי – נחש. קשה לומר מדוע דווקא מילה זו ראתה שימוש בפסוק שלנו, אך יש לציין שחלק מהמילים הנרדפות האחרות ל'נחש' הן יחידאיות במקרא ('שפיפן' בבראשית מ"ט, יז; 'עכשוב' בתהילים ק"מ, ד; 'עכס' במשלי ז', כב),⁶¹ כך שהשימוש במילה יחידאית כאן כשלעצמו איננו יוצא דופן.

בטרם ננסה לברר מה היו אובייקטים אלה, ננסה להבין את משמעות השילוב בין הנחש והאריה במזרח הקדום, מה שיסייע בהבנת סיבת הצבתם של אובייקטים אלה בארמונו של מלך ישראל, וממילא מדוע ראה המקרא לנכון לפרט אותם בפסוק שלנו.

58 ראו למשל: W. B. Henning, 'The Book of Giants', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 11 (1943), pp. 54, 72. אמנם נייגל (לעיל, הערה 51), עמ' 419 סבר ש'אחיה'/'אהיה' הוא שמו של הליתן עצמו. עוד יש לציין שבשתי קערות השבעה מניפור נמצא הנוסח "ואחרמתא דאחיתנא על חירמון טורא ועל ליתן תנינא" – כלומר, המחברים הקישו את הר החרמון, שגובל, בין השאר, על הבשן (ואף מוזכר בתחומי ארץ האמורי שנכבשה על ידי בני ישראל בדברים ג', ח), אל הליתן. לקערות אלו, ראו: J. A. Montgomery, *Aramaic Incantation Texts from Nippur*, Philadelphia 1913, pp. 121, line 6, 212, line 9. יש לציין שלאחר מכן מוזכרות סדום ועמורה, שהיו בין הערים שהוכו לאחר קטילת הרפאים במלחמת ארבעת וחמשת המלכים (בראשית י"ד, ה-יב).

59 M. Korpel and J. de Moor, 'The Leviathan in the Ancient Near East', K. van Bekkum and others (eds.), *Playing with Leviathan: Interpretation and Reception of Monsters from the Biblical World*, Leiden and Boston 2017, p. 15 and n. 24. קישור נוסף בין ענקים לנחשים עשוי להימצא במיתולוגיה היוונית, שם לגיגנטים (Gigantes), הענקים במיתולוגיה זו, אשר להם הקבלות רבות אל הענקים המקראיים, היו נחשים מחוברים לרגליהם. ראו: נייגל (לעיל, הערה 51), עמ' 421. להקבלות נוספות בין הענקים המקראיים לגיגנטים היווניים, ראו בהרחבה במאמרו.

60 לפי הבנה זו, ניתן להציע באופן ספקולטיבי שהמילה 'ארגב' משלבת את 'אר' (חזק) והמילה 'גב', ואולי מייצגת את 'גב הנחש' או 'גב הליתן' שבבשן. אכן, לפי תהילים ס"ח, טז, 'הר בשן' כונה "הַר גִּבְנָנִים", אולי מלשון 'גב' או 'גִּבְנָן', כהצעתם של מספר פרשנים, כגון רש"י, ראב"ע, ומצודת ציון. ושמה, כפי שהנחש זוחל במאורות ובורות, הכוונה לשילוב של 'אר' ו'גב' (=בור או מערה), בדומה להצעתו של נטר שהובאה לעיל.

61 על 'עכס' כמילה נרדפת לנחש, ראו: מכילתא דרבי ישמעאל דויסע פרשה א ו, מהד' הורוויץ-רבין, עמ' 154.

מוטיב הנחש והאריה במזרח הקדום

כשלעצמם, הן הנחש והן האריה הינם מוטיבים הנפוצים בתרבויות המזרח הקדום, אך השילוב ביניהם אף הוא נפוץ. במקרא מוכרים מספר פסוקים היוצרים הקבלה בין הנחש לאריה. כך, למשל, נאמר על ה' בתהילים צ"א, יג: "עַל שָׁחַל וּפְתָן תִּדְרֹךְ תִּרְמָס כָּפִיר וְתַנִּין", ועל הרשעים נאמר בתהילים נ"ח, ד-ז: "זֶרֶזוּ רָשָׁעִים... חֲמַת לָמוֹ כְּדָמוֹת חֲמַת נָחֹשׁ כִּמּוֹ פֶּתֶן חָרַשׁ יֶאֱטֵס אֲזָנוֹ... אֱלֹקִים הָרָס שִׁנְיָמוֹ בְּפִימוֹ מִלְתָּעוֹת כָּפִירִים נִתֵּן ה'". בישעיהו ל"ו, ו נאמר: "מִשָּׂא בְּהֵמוֹת נֶגֶב בְּאֶרֶץ צָרָה וְצִוְקָה לִבְיָא וְלִישׁ מֵהֶם אִפְעָה וְשָׂרָף מַעֲוָפָה יֵשְׂאוּ עַל כַּתֵּף עִירִים חִילָהֶם וְעַל דְּבִשֶׁת גְּמָלִים אוֹצְרֵתָם עַל עֵם לֹא יוֹעִילוּ", וכן בישעיהו ס"ה, כה: "זָאֵב וְטֵלָה יִרְעוּ כָאֶחָד וְאַרְיֵה כְּבָקָר יֹאכֵל תֶּבֶן וְנָחֹשׁ עֹפֵר לַחֲמוֹ לֹא יִרְעוּ וְלֹא יִשְׁחִיתוּ בְּכָל הָרָקֵדְשִׁי אָמַר ה'". כך גם פרעה מלך מצרים כונה ביחזקאל ל"ב, ב "כָּפִיר גֹּזֵם נְדָמִית וְאֶתָּה כְּתָנִים בְּיָמִים". כמו כן, כפי שהוזכר לעיל, דן כונה בשתי ברכותיו 'נחש' ו'שפיפון', ו'גור אריה', ואף אצל יהודה, שגם הומשל לאריה, מוטיב הנחש חוזר פעמים רבות. מעניין גם שאחת מערי הגבעונים, שהיו מבני החוי (מילה שמשמעה בארמית, כאמור, 'נחש') (יהושע י"א, יט), הייתה הכְּפִירָה (שם ט', יז).

מבחינת הופעת מוטיבים אלה בתרבויות מזרחיות קדומות אחרות, סקוט ג'ונס הצביע על כך שבעלילות גילגמש הנחש מכונה 'האריה של האדמה', וב'משלי אחיקר' נחש הים המפלצתי ('קפא', eel או sea serpent) מכונה 'לב' (labbu, מלשון לביא). לדעתו הדבר מלמד שהמושג 'אריה' שימש ככינוי לחיה המושלת בכל אחד מתחומי השליטה בעולם הטבע: הנחש בארץ, העיט בשמיים, נחש הים בים, והאריה עצמו מולך על כולם.⁶² בתרבויות שונות ניתן למצוא תיאורים חזותיים של יצורי כלאיים המשלבים נחשים ואריות.⁶³ באחד מהתבליטים האשוריים הגדולים שבמלתאאי, כורדיסטן, האל אשור, המוצג כמוביל את תהלוכת האלים, נראה עומד

S. C. Jones, 'Lions, Serpents, and Lion – Serpent in Job 28:8 and Beyond', *Journal of Biblical Literature* 4 (2011), pp. 668–671.

63 למשל: אפדמק, אחד מאלי האריות המצריים, שלעיתים הופיע בצורה של נחש בעל ראש אריה (ראו: F. Iannarilli and others, 'Under the Lion's Shadow. Iconographic Evidence of Apedemak in the Meroitic Royal District at Napata', M. Peterková Hloučová and others [eds.], *Current Research in Egyptology 2018: Proceedings of the Nineteenth Annual Symposium, Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University, Prague, 25–28 June 2018*, Oxford 2019, p. 56); ארימניוס, ככל הנראה גרסה של אהרימן הזורואסטרי שהיה חבר בפנתיאון של המסתריים המיתראיות, והוצג בתור אדם בעל ראש של אריה, ומלופף בנחש (ראו: G. Balaji, 'Ashta Mukha Gandaberunda: Narasimha – A Hybrid Avatara of Vishnu', P. Nayar and others [eds.], *Mythical Hybrid Beings in Sculptural Art of Asian Region, Kerala* 2023, pp. 85–86); וה'מושוש' (Mushhushshu): יצור בעל ראש וקשקשים של נחש, טפרים של עיט, רגליים של אריה וזנב שבקצהו עוקץ של עקרב (ראו: <https://dia.org/collection/mushhushshu-dragon-symbol-god-marduk-55602> [תאריך גישה: כ"ה בתשרי תשפ"ה]).

על גבם של דרקון – נחש ודרקון – אריה.⁶⁴ בלוח ניאר-אשורי מהמאה השביעית לפנה"ס (KAR 307) העוסק בגירוש שדים מצוין שבתוך גלגל החמה שוכן נחש הבשמו (*bašmu*) יחד עם האל מרדוך, ובתוך גלגל הלבנה שוכן אריה יחד עם האל נבו.⁶⁵ עוד מעניין לציין שבנוסחות השבעה קדומות, הן באשור העתיקה והן כאלף שנה מאוחר יותר, בבבל של שלהי העת העתיקה, תוארו הן הנחש והן האריה כבעלי שיער.⁶⁶

מבחינה סמלית, הן הנחש והן האריה נחשבו כשומרים ומגינים (*guardians*). וונדי גולדינג כתבה על הנחש כמגן על בני אדם ואלים:

אותן תכונות ממש של הנחש שמפחידות את האנושות נוצלו למטרות הגנתיות. בני האדם הקדמונים הכירו בהשלכות של נשיכת הנחש הארסית, בהן: נשיכות כואבות, נפיחות בעור, נקרוזה, דימום פנימי ואפילו מוות. במוחה של האנושות הקדומה, ניתן לנצל לטובה את הארס והכוח של יצור זה שיכלו לגרום לתוצאות קטסטרופליות. כוחו של הנחש יכול היה להיות מנוצל להגנה על היחיד או על אֵל נגד אויב ונגד ישויות שליליות. כוח זה נוצל גם עבור הגנה על רכוש או מקום.⁶⁷

אכן, ראובן (ריצ'רד) שטיינר עמד על שורה של כישופים כנעניים שנרשמו בפרמידות במצרים והזכירו נחשים שנועדו להגן על גופת מלך מצרים.⁶⁸

מעניין לציין בהקשר זה שהמילה 'אדרעי', שמה של אחת משתי הערים המרכזיות בממלכת עוג בבשן, מגיעה ככל הנראה משורש שמשמעותו 'לבוש, כיסוי, והגנה'.⁶⁹

בדומה לתפקיד שהוענק לנחש, ברנט סטראון כתב על תכונה זו אצל האריה:

האסוציאציה של האריה עם מלכים ואלים שונים מסבירה חלקית את תפוצת השימוש באריה בתור אלמנט קישוטי – אדריכלי הן בארמון והן במקדש, בפרט בפתחים. בוודאי שאלמנט

J. Black and A. Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*, London 2004 (2nd Edition), p. 40 64

J. C. Fincke, 'The 'Man in the Moon' Revisited: The Bašmu in the Sun, the Lion in the Moon and the Lumāšu', *Kaskal* 20 (2023), pp. 183–214 65
אודות פסקה זו בלוח, ראו: כמו גם במקורות ניאר-אשוריים נוספים, הירח מתואר כגדול יותר מהשמש.

ג'נ פורד וא' תן עמי, 'קערת השבעה על שם רב משרשיה בר קאקי', **תרביץ** פ (תשע"ב), עמ' 224. 66

W. R. J. Golding, *Perceptions of the Serpent in the Ancient Near East: Its Bronze Age Role in Apotropaic Magic, Healing and Protection* (M.A. Thesis, University of South Africa, 2013), p. 185. עוד על נושא זה, ראו בהרחבה שם, ובפרט בעמ' 185–261. 67

ר' שטיינר, 'לחשים בקדם – כנענית בכתבי הפרימידות: סקירה ראשונה של תולדות העברית באלף השלישי לפסה"נ', **לשונו** ע (תשס"ח), עמ' 17–27; R. C. Steiner, *Early Northwest Semitic Serpent Spells in the Pyramid Texts*, Winona Lake, IN 2011, pp. 3, 15–58, 80–82. 68

י' אליצור, **שמות מקומות קדומים בארץ ישראל: השתמרותם וגלגוליהם**, ירושלים תשע"ב (מהדורה שנייה), עמ' 306. 69

נוסף שמסביר שימוש זה הינה עליונותו של האריה בתור חית – טרף... כוחו של האריה יכול היה להיות מוכוון... כאיום פנימי כלפי הסובייקט וכאיום חיצוני... נגד אויביו של הסובייקט⁷⁰ סקירה זו מלמדת שההקבלה בין מוטיב האריה למוטיב הנחש הייתה נפוצה בתרבויות המזרח הקדום, ושתי חיות אלו סימלו כוחות מסוכנים שניתן היה לנצלם למטרות חיוביות: הגנה על בני אדם ואלים כאחד.

הארגב והאריה בארמון הישראלי

ננסה כעת להבין מה היו האובייקטים דמויי הנחש והאריה שהוצבו בארמונו של פקחיה המלך בשומרון. כפי שצינתי לעיל, אזכור שני האובייקטים בצורה סתמית בפסוק, ללא פירוט יתר, מלמד ששני האובייקטים האלה היו בולטים מספיק בכדי שיהיו מוכרים בקרב קהל היעד של הנביא. טרם התגלו בשומרון ממצאים איקונוגרפיים גדולים דים ובוודאי שלא כאלה שהם גם בעלי ממדים מרשימים וגם בעלי הצורות הרלוונטיות (נחש ואריה), כך שלא ניתן לדעת בצורה מדויקת למה התכוון הנביא, אך נראה שניתן לשער שהכוונה לאחת משתי אפשרויות:

1. פסלים מרשימים של נחש ואריה – אלה כנראה עמדו משני צדדיו של אחד הפתחים בארמון, משמשים בתפקיד דומה לפסלי ה'למסו' (*Lamassu*) האשוריים (ישויות הגנה בעלות גוף אריה וראש אדם). יש להניח שפסלים שכאלה עמדו או בכניסה למתחם הארמון, או בכניסה לאולם הכס, בו ישב המלך.⁷¹ תיאור מותו של פקחיה בקרבת שני הפסלים האלה מוסיף רובד של אירוניה המשולב בהבלטת גנותו של המלך: כאשר פקחיה עלה לשלטון, נאמר עליו "וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה' לֹא סָר מִחֲטָאוֹת יָרֵבָעָם בֶּן נִבְטָאֲשֶׁר הַחִטָּיָא אֶת יִשְׂרָאֵל" (מל"ב ט"ו, כג). מסתבר שבין חטאיו של פקחיה היה עשיית פסלי הגנה שהיו נפוצים בתרבויות הפגניות, ודווקא שם, במקום שאמור היה להיות המוגן ביותר, מצא פקחיה את מותו. הדבר דומה במובן מסוים לסיפורו של אחזיה מלך ישראל: כאשר אחזיה חלה, הוא ביקש לשלוח מלאכים אל בעל זבוב אלוהי עקרון למצוא מזור לחוליו, אך דווקא מעשה זה היה הקש ששבר את גב הגמל וחתם את גזר דין מותו (מל"ב א', א-ד, טז-יז).

2. עיטורי – קיר, תבליטים או יצירות שנהב המציגים נחש ואריה – יצירות אומנותיות שכאלה כנראה קישטו את חדר הכס או אולם המשתה של המלך. כך מסופר שאחאב בנה "בית שן" (מל"א כ"ב, לט), ולדברי עמוס, בני האליטה הישראלית היו שוכבים "על מטות שן" בשעת המרזח, המשתה הטקסי (עמוס ו', ד-ז). אכן, מספר חוקרים שיערו שלפחות חלק

B. A. Strawn, *What is Stronger than a Lion? Leonine Image and Metaphor in the Hebrew Bible* 70
and the Ancient Near East, Göttingen 2005, p. 217. עוד על נושא זה, ראו בהרחבה שם, עמ' 217-228.

71 ניתן להשוות לדוגמה אבני אורטוסטט עם קישוטים בצורת אריה שהתגלו במספר אתרים מתקופת הברזל ב' במרחב סוריה – ירדן של היום. ראו למשל: I. Finkelstein and T. Ornan, 'An Israelite Residency at Mahanaim in Transjordan?', *Tel Aviv* 51 (2024), pp. 223-225. וכן ישנן דוגמאות נוספות שלא הוזכרו שם.

משנהבי שומרון שהתגלו בחפירות שומרון במאה הקודמת עיטרו מיטות שעליהן הסבו משתתפי המרד, או רהיטים אחרים, או את קירות הארמון.⁷² בעמוס מוזכרים גם בתי שן נוספים שהיו בממלכת ישראל (שם ג', טו). יוספוס ציין פרט מעניין אודות מותו של פקחיה: לדבריו, פקחיה נרצח בעת משתה עם ידידיו.⁷³ כמו פרטים מקראיים והיסטוריים רבים, לא ידוע מניין ליוספוס פרט מידע זה, אך פרט זה מסתדר עם האפשרות השנייה להבנת הארגב והאריה. לפי זה, ניתן לומר שהארגב והאריה היו עיטורים איקוניים שקישטו את חדר המשתה של פקחיה, אם כעיטורי – קיר ואם כעיטורי – רהיטים, וכנראה היו סימן מזהה מוכר לחדר זה. היות שהנחש והאריה היו מוטיבים מוכרים מהמזרח, נראה שהם עיטרו את חדר המשתה מתוך רצונו של מלך ישראל להידמות אל מלכי הגויים.

בדבריו, עמוס הוכיח את האליטה הישראלית על כך שהתעסקו יתר על המידה בתענוגים והתעלמו מצורכי העם. הימצאותו של פקחיה המלך בחדר המשתה בשעה שאחד משריו פתח במרד נגדו מלמדת על ניתוקו של המלך מהמציאות היומיומית והניהול השוטף של הממלכה, ולמעשה מוכיחה את דברי התוכחה הקשים של עמוס: מלך ישראל מעדיף להתעסק בגינונים נוכריים ובתענוגים מאשר למלוך על העם כראוי. אף כאן אפשר לראות רובד מסוים של אירוניה סמלית, כאשר הנחש והאריה מסמלים את ההגנה על הפרט, בעוד שפקחיה עצמו הסיר את ידיו ממשמיה זו, ובכך מצא את מותו.

סיכום

במאמר זה בחנתי את הפסוק במל"ב ט"ו, כה מבחינה לשונית, רעיונית וריאלית, בדגש על הצירוף הקשה "יִיכָהוּ בְשִׁמְרוֹן בְּאַרְמוֹן בֵּית מֶלֶךְ [הַמֶּלֶךְ קָרִי] אֶת אֲרֻגְבִּי וְאֶת הָאֲרִיָּה", המתאר את רציחתו של פקחיה מלך ישראל בידי פקח בן רמליהו. שלא כדעת הפרשנים הביקורתיים המודרניים, נראה שהפסוק אינו משובש, וממילא אין צורך לתקן אותו. במילים 'את ארגב' ניתן לזהות תופעה לשונית מוכרת בעברית: ה"א בלועה. כך, ה"א הידיעה בתחילת המילה '[ה]ארגב' נבלעה בתוך הת"ו שבסוף המילה 'את', מתוך ההגייה העממית המהירה. המילה 'את' כאן כנראה כוונתה 'עם', כלומר: ליד, בקרבת. צירוף זה נועד לדייק את המקום שבו נרצח פקחיה: בשומרון < בארמון בית המלך < ליד/בקרבת הארגב והאריה. ציון הארגב והאריה עם יידוע וללא פירוט נוסף מלמד שהשניים היו כנראה אובייקטים מוכרים בארמון מלך ישראל. הצעתי לפרש את המילה 'ארגב' כמכוונת לסוג של נחש, על בסיס השוואת המונח אל המונחים הקשורים אליו מבחינה גאוגרפית, 'בשן' ו'רפאים', שמכילים אף הם את המשמעות 'נחש'. במזרח הקדום, האריה

72 למשל: E. F. Beach, 'The Samaria Ivories, Marzeah, and Biblical Text', *Biblical Archaeologist* 56 (1993), pp. 94–104; M. Dijkstra, 'The Ivory Beds and Houses of Samaria in Amos', J. M. LeMon and I. J. de Hulster (eds.), *Image, Text, Exegesis: Iconographic Interpretation and the Hebrew Bible*, London 2015, pp. 178–195.

73 יוספוס פלביוס, *קדמוניות היהודים* ט, יא, א, מהד' שליט, עמ' 335.

והנחש נחשבו ליצורים מסוכנים שניתן לשלוט בהם ולהשתמש בהם כדי להגן על בני אדם, אלים, ארמונות ומקדשים. ציון מותו של פקחיה ליד אובייקטים (כנראה פסלים או עיטורי קיר/רהיטים מרשימים) בצורת נחש ואריה נועד לרמוז על החטא שהביא למותו: עבודה זרה וביטחון בסמלים פגניים במקום בה' אלוקי ישראל, ו/או הזנחת העיסוק בעשיית דין צדק בממלכת ישראל.